

Działalność szkoły brackiej w Mohylewie od II połowy XVI wieku do XVIII wieku*

Marcin Mironowicz

Wydział Historyczno-Socjologiczny, Uniwersytet w Białymstoku
Polska
marcin.mironowicz5@gmail.com

Marcin Mironowicz, *Activities of brotherhood's school in Mogilev in the second half of 16th century to 18th century*, Elpis, 19 2017: 51-58.

Abstract: In the second half of 16th century in the Grand Duchy of Lithuania started to come into existence brotherhoods of an Orthodox church. Promoting education amongst members of the Orthodox church was one of directions of their activity. In this subject an Orthodox brotherhood played the crucial role in Mogilev. The article is describing activity of the orthodox brotherhood in Mogilev concentrating mainly on his educational activity: of history of the brotherhood's school, her articles of association, teachers, objects lectured on, recordings of burgesses for the school.

Streszczenie: W II połowie XVI wieku w Wielkim Księstwie Litewskim zaczęły powstawać bractwa cerkiewne. Jednym z kierunków ich działalności było szerzenie oświaty wśród prawosławnych. Ważną rolę w tym temacie odegrało bractwo prawosławne w Mohylewie. Artykuł opisuje działalność bractwa prawosławnego w Mohylewie koncentrując się głównie na jego działalności oświatowej: historii szkoły brackiej, jej statucie, nauczycielach, wykładanych przedmiotach, zapisach mieszczan na rzecz szkoły.

Keywords: Orthodox church, orthodox brotherhoods, brotherhood's school, Mogilev

Słowa kluczowe: Kościół prawosławny, bractwa cerkiewne, szkoła bracka, Mohylew

W II połowie XVI wieku Mohylew stał się jednym z głównych ośrodków miejskich Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stefan Batory w 1578 r. nadał mu prawo magdeburskie i wszelkie swobody z niego wypływające, a także ustanowił targi i jarmarki. Pomimo najazdu moskiewskiego na początku XVII w. Mohylew był jednym z najważniejszych ośrodków gospodarczych w Rzeczypospolitej. Gród liczył około 13,5 tys. mieszkańców i był drugim co do wielkości po Wilnie miastem w Wielkim Księstwie Litewskim¹.

Duże znaczenie w rozwoju oświaty w Wielkim Księstwie Litewskim odegrała mohylewska prawosławna szkoła bracka ulokowana przy cerkwi Przemienienia Pańskiego. Przywilej na jej założenie mieszczanie Mohylewa otrzymali od Stefana Batorego 28 stycznia 1578 r.² Szkoła mohylewska powstała w rok po nadaniu prawa magdeburskiego. Król Stefan Batory 28 stycznia 1578 roku w przywileju polecił mieszczanom „ратушь тежь и школу Христианскую збудовать и фундовать мають”³. Nie wiemy czy mieszkańcy Mohylewa wystąpili z prośbą

do króla o otwarcie szkoły czy też Stefan Batory z własnej inicjatywy polecił ją ufundować.

Bractwo spaskie rozpoczęło swoją działalność przed 1588 rokiem przy monasterze Przemienienia Pańskiego⁴. Monaster ten został ufundowany przez mieszkańców Mohylewa. W 1588 roku Zygmunt III zatwierdził statut prawosławnego bractwa przy cerkwi Przemienienia Pańskiego w Mohylewie, zezwalając na wybudowanie przy nim szkoły⁵. Rok później patriarcha konstantynopoliński Jeremiasz II nadał bractwu przywilej na prowadzenie szkoły przez członków bractwa. Wkrótce po tym wydarzeniu mieszkańcy Mohylewa nawiązali współpracę z bractwem lwowskim Zaśnięcia NMP. Statut bractwa lwowskiego stał się wzorcem do opracowania statutu i form działalności bractwa w Mohylewie⁶.

W 1597 roku przedstawiciele bractwa zwrócili się do Zygmunta III o potwierdzenie swego statutu. W odpowiedzi Zygmunt III w przywileju nadanym bractwu 21 marca 1597 r. wspominał, że w „въ школтѣ братской дѣтей

* Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015-2018 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamentowy Grant”.

¹ H. Łowmiański, *Handel Mohylewa w XVI wieku*, [w:] tenże, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983, s. 512; B. I. Мелешко, *Могилев в XVI середине XVII в.*, Минск 1988, s. 20.

² Ф. А. Жудро, *История Могилевского Богоявленского братства*, „Могилевские Епархиальные Ведомости”, Могилев 1889, с. 85.

³ *Белорусский архив древних грамот*, под ред. И. И. Грыгаровича, Москва 1824, nr. 12.

⁴ Ф. А. Жудро, *История Могилевского Богоявленского братства*, „Могилевские Епархиальные Ведомости”, 1889, н-р 29, стр. 451-456; н-р 30, стр. 468-476; н-р 34-35, стр. 533-549; 1890, н-р 1-2, стр. 1-15, н-р 3-4, стр. 33-41, н-р 5, стр. 53-59; н-р 6-11, стр. 69-77, н-р 12-15, стр. 85-101; н-р 16, стр. 119-131; н-р 17-18, стр. 135-146; н-р 19, стр. 174-179.

⁵ *Белорусский архив древних грамот*, нр. 22, с. 57-58; Ф. Жудро, *История Могилевского Богоявленского братства*, Могилев 1890, с. 3.

⁶ *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси (dalej АСД)*, т. II, Вильна 1867, с. 22.

братьи уписной и убогихъ сиротъ языка и письма Словенскаго, Рускаго, Греческаго, Латинскаго и Польскаго накладомъ братским даромъ учить повинны водлугъ постановенья нашего братскаго также и людей въ писмѣхъ учоныхъ особъ духовныхъ и свѣтскихъ для науки школьной до проповѣди слова Божого до науки дѣтей и до спѣванья, въ справѣхъ и въ звыклости своей ховати маемъ⁷. Zatwierdzając statut bractwa król określił, że „будучи въ рѣчахъ духовныхъ подь послушенствомъ владыки теперешнего Полоцкаго и напо томъ будучи⁸”. Monarcha podkreślił, że w sprawach duchownych szkoła i bractwo miały podlegać jurysdykcji unickiego biskupa połockiego – Hrehorego (Hermana) Zahorskiego.

Bractwo mohylewskie powstało w okresie największej polemiki wyznaniowej związanej z przyjęciem unii przez znaczną część środowiska prawosławnego. Po synodzie brzeskim, protosyngiel patriarszy Nicefor Parasios, doceniając rolę szkoły, zastrzegł, aby do tej instytucji brackiej nie przyjmowano unitów lub ich zwolenników⁹. W liście Nicefora podkreślał „быть всеобщимъ училищемъ божественному и священному писанию и всякому другому учению” i aby bractwo nigdy nie przyjęło w swe szeregi kogoś „кто бы дезнулъ вносить или перевзносить унию¹⁰”. Posłanie Nicefora zostało wydane w Warszawie w marcu 1597 roku na kilka dni przed osądzeniem hierarchy przez sąd królewski.

Jedną z form działalności bractwa mohylewskiego była działalność oświatowa. Bractwo wybudowało własną szkołę, która miała kształcić prawosławne lokalne elity. Mohylewska szkoła bracka posiadała rozszerzony program nauczania. Uczono w niej gramatyki, retoryki, dialektyki, arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki¹¹. Oprócz niej na terenie miasta działało kilka szkół elementarnych, w których edukacja była ograniczona do nauczania języka cerkiewnosłowiańskiego, ruskiego i polskiego. W szkołach tych szczególnie nacisk kładziono na zrozumienie *Pisma Świętego* i liturgii.

Konfraternia mohylewska prowadziła działalność antyunijną. W 1599 roku Mohylańskie nie wpuścili do miasta przybywającego tam z wizytą arcypasterską połockiego biskupa unickiego Hermana. Hierarcha pragnął narzucić mieszkańcom Mohylewa unię. O roli szkoły w kształtowaniu świadomości religijnej społeczności prawosławnej świadczy fakt, że ówczesny biskup unicki Gedeon Brolnicki (1601-1618) w 1601 r. oskarżył ją o wychowywanie

buntowników i odciąganie młodzieży od unii kościelnej¹². Unicki biskup połocki Gedeon Brolnicki donosił królowi, że członkowie bractwa nie słuchają jego poleceń, czynią bunt przeciwko niemu i odciągają młodzież od unii kościelnej¹³. Wśród nich szczególnie swą postawą wyróżnili się mieszczanie: Chodkowski, Tomasz Towborowicz i Radko¹⁴, którzy „не имѣя благословенія отъ владыки полоцкаго, говорятъ проповѣди, проклинають самого владыку и возмущаютъ народъ противъ правительства”. W odpowiedzi na skargę Zygmunt III zażądał wydania kaznodziei brackich pod sąd¹⁵. Król zażądał też oryginałów przywileju Stefana Batorego, w którym Mohylew uzyskiwał prawa magdeburskie¹⁶. Z analizy skargi biskupa Gedeona Brolnickiego można wywnioskować, że w działalności skierowanej przeciwko unii uczestniczyła szkoła, w której budynku wymienione osoby (być może jej nauczyciele) prowadzili działalność antyunijną.

Dalsze losy bractwa mohylewskiego i jego szkoły nie są dokładnie zbadane. Wiadomo, że list monarszy Zygmunta III z 7 sierpnia 1601 roku upominał bractwo o niewłaściwe wykorzystanie przywileju Stefana Batorego pozwalającego na budowę szkoły i nakazywał podporządkowanie się unickiemu biskupowi połockiemu¹⁷. W wyniku powstałego konfliktu bractwo przy monasterze spaskim przestało funkcjonować¹⁸. Ażeby osłabić wpływy prawosławia w Mohylewie, król zatwierdził też w grudniu 1602 roku statut nowego unickiego bractwa¹⁹. Nic jednak nie wskazuje na to, że podjęło ono jakąkolwiek działalność.

Prawosławni mieszkańcy Mohylewa założyli nowe bractwo, opracowali jego statut i wystąpili do króla z prośbą o jego potwierdzenie. Z 5 grudnia 1602 roku zachował się przywilej Zygmunta III potwierdzający działalność bractwa przy cerkwi pw. Wjazdu Jezusa Chrystusa do Jerozolimy²⁰. W dokumencie czytamy: „Въ школе межъ брацкой дети братьи уписное и убогихъ сиротъ, языка и писма Словенскаго, Рускаго, Греческаго, Латинскаго и Полскаго, накладомъ брацкимъ, даромъ учить повинны, ведлугъ застановенья нашего брацкаго; также и людей, въ писмѣхъ учоныхъ особъ духовныхъ и свецкихъ, для науки школьное, до проповеди Слова Божого, и до науки детей досконалыхъ, въ справе и звыклости своей заховаша маемъ²¹”. Niektórzy badacze wnioskują, że monaster Przemienienia Pańskiego został odebrany bractwu przez unitów co spowodowało, że prawosławni mieszkańcy miasta zbudowali nową cerkiew pw.

⁷ *Акты относящиеся к истории Западной России* (dalej *АЗР*) т. IV, Санкт Петербург 1851, nr. 119, s. 170-172.

⁸ Przywilej określał też, że w celu rozstrzygnięcia spraw świeckich bractwo winno zwracać się do magistratu. Na mocy tego aktu dom bracki z gruntami został zwolniony od podatków. *АЗР*, т. IV, nr. 119, s. 170-172; *Могилевская епархия. Историко – статистическое описание*, Могилев 1905, s. 42.

⁹ „Могилевские губернские ведомости”, 1845, nr 41.

¹⁰ „Могилевские губернские ведомости”, 1845 nr. 41, s. 36.

¹¹ И. Флеров, *О православныхъ церковныхъ братствахъ противоборствовавшихъ униі в юго-западной России в XVI, XVII, и XVIII столетиях*, СПб 1857, s. 97, 98; М. В. Топольска, *Чителник и книжка в Великомъ Князстві Литевскомъ в добіе Ренессансу и Бароку*, Wrocław 1984, s. 63.

¹² *АСД*, т. 2, nr 22.

¹³ А. Мironowicz, *Дziałalność oświatowa i charytatywna bractwa mohylewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 38, Białystok 2012, s. 71-73; *АСД*, т. 2, nr 19, s. 17-18.

¹⁴ В. И. Мелешко, *Могилев в XVI середине XVII в.*, Минск 1988, с. 222.

¹⁵ В. И. Мелешко, *Могилев в XVI середине XVII в.*, с. 222.

¹⁶ *Археологический сборник документов относящихся к истории Северозападной Руси*, т. 2, Вильня 1867, nr 19, с. 18

¹⁷ Zygmunt III do członków bractwa przy cerkwi Spasskiej w Mohylewie 7 sierpnia 1601 r., *АСД*, т. 2, nr. 19, Вильня 1867, с. 17-18.

¹⁸ *Могилевская епархия*, с. 45.

¹⁹ *АСД*, т. 2, nr 22, с. 20-22.

²⁰ *АСД*, т. 2, nr 22, с. 20-22.

²¹ *Белорусский архив*, nr 28, с. 77.

Wjazdu Jezusa Chrystusa do Jerozolimy. Po kilku latach funkcjonowania świątynia spłonęła, a wraz z nią i istniejący przy niej budynek szkolny²². Na temat szkoły brackiej po pożarze nie znajdujemy żadnych informacji z lat 1603-1618. Bractwo i szkoła znaleźli schronienie w monasterze Przemienienia Pańskiego.

W 1618 roku katedrę unickiego biskupa połockiego, witebskiego i mścisławskiego objął Józef Kuncewicz. Jego działalność odbiła się niekorzystnie na losach bractwa mohylewskiego i jego szkoły. Mieszkańcy Mohylewa nie wpuścili biskupa Józefa Kuncewicza, gdy ten chciał odwiedzić miasto 9 października 1619 roku²³. W efekcie Kuncewicz skierował pozew przeciwko nim do sądu królewskiego. 22 marca 1619 roku Zygmunt III potwierdził wyrok sądu asesorskiego, skazujący przywódców buntu w Mohylewie na karę śmierci, mimo iż mieszczanie mohylewscy bronili się, mówiąc że Kuncewicz niezgodnie z przyjętą konstytucją sejmu 1618 roku przymusza ich do zmiany wiary²⁴. Ponadto na mocy dekretu królewskiego z 1619 roku, który wszystkie cerkwie z „popami”, monaster i ich fundusze zostały przekazane biskupowi Kuncewiczowi. W dekrecie zapisano m. in. „монахи, священники и мѣщане Могилевѣ не имѣли уже никакой власти надъ монастырями и церквами”. Jakkolwiek żaden mieszczanin mohylewski nie został ostatecznie skazany na karę śmierci (król bowiem rozpatrzenie całej sprawy powierzył komisji z Lwem Sapieha na czele), jednak opór przeciwko Kuncewiczowi w Mohylewie wyraźnie osłabł. Pod jurysdykcję władzy dostał się wówczas również monaster i cerkiew Przemienienia Pańskiego, który pozostał przy prawosławiu do końca 1618 roku²⁵. To przy tym monasterze działało jedyne w eparchii bractwo prawosławne.

Wiemy, że szkołę przy monasterze spaskim prawosławnym „w roku tysiąc sześćset osmnastym gwałtownie” odjęli. W tej sytuacji mieszkańcy Mohylewa i członkowie bractwa w roku 1618 podjęli decyzję o budowie murowanej cerkwi pw. Objawienia Pańskiego²⁶. Zaczęto ją stawiać na gruntach szlacheckich (jurydyce) formalnie należących do Jana Ogińskiego, a w praktyce kupionych wcześniej przez mohylewskich mieszczan. Zygmunt III nakazał wstrzymać

budowę świątyni²⁷. Jeszcze w 1618 roku, kiedy bractwu zabrano monaster Przemienienia Pańskiego, członkowie organizacji kupili u księżnej Ewy Sołomoreckiej dom i plac przy ulicy Szklowskiej z zamiarem pobudowania monasteru²⁸. Ażeby zapobiec roszczeniom ze strony unitów konfraternia formalnie odsprzedała działkę z budynkiem Janowi Ogińskiemu, a ten ofiarował tę majątność bractwu św. Ducha w Wilnie. Nadanie Ogiński obwarował tym, że na placu powinna zostać wybudowana cerkiew Objawienia Pańskiego, monaster i szkoła²⁹. Wszystkie budynki fundator „соединил (...) и прилучил до церкви сошествия Св. Духа и монастыря при той же церкви на грунтахъ братства виленскаго”³⁰. W 1635 roku plac z zabudowaniami został przekazany bractwu mohylewskiemu³¹.

Wielkim rozgłosem odbiły się wydarzenia wokół szkoły mohylewskiej na początku XVII wieku. W nocy z 21 na 22 września 1619 roku Jan Dubowicz, namiestnik unickiego biskupa połockiego, wraz z uzbrojonym tłumem napadł na szkołę bracką, porąbał w szkole ściany, drzwi i okna, pobił na śmierć bakałarza Pawła Popiela, rozganił uczniów³². Szkoła należała do bractwa do maja 1621 roku, kiedy Lew Sapieha na polecenie króla oddał szkołę ihumenowi monasteru Przemienienia Pańskiego ks. Gościłowskiemu³³. Zygmunt III Waza podporządkował instytucję brackie unickiemu arcybiskupowi połockiemu Jozafatowi Kuncewiczowi³⁴. Po zabójstwie Kuncewicza kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego Lew Sapieha ponownie nakazał w 1624 r. podporządkować bractwo unickiemu przełożonemu monasteru św. Spasa. Fakt ten nie oznaczał, że szkoła bracka została zamknięta. Przeniesiono ją w inne miejsce. Początkowo budynek szkolny znajdował się w pobliżu rynku Rybnego w „Максимовскомъ дворѣ”, tj. w prywatnym domu jednego z członków bractwa. W 1626 roku cały rynek zniszczył pożar. Na tym samym miejscu wybudowano nowy dom bracki, w którym umieszczono szkołę³⁵. W latach dwudziestych XVII wieku szkoła bracka dynamicznie się rozwijała. Placówka posiadała rozszerzo-

²² И. Плаксин, *Реч по случаю празднования столетняго юбилея Могилевской духовной семинарии*, [в:] *Столетие существования Могилевской духовной семинарии*, Могилев 1885, с. 27.

²³ Mieszczanie mohylewscy „wszystko miasto wzbuntowawszy, wrota do miasta zamknąć kazali, wały strzelbą y ludzmi obsadzili, przeciwko ojcu władcy Połockiemu z ludzmi, strzelbą, chorągiewami hostiliter wyszli, bronią mu dobrowolney drogi y nie chcą go do miasta y do zamku naszego puscic, laiali, sromotili, zabic go chcieli”. *Историко-юридические материалы извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской*. (dalej: ИЮМ), т. I, Витебск 1871, с. 372; Т. Кемпа, *Православие i unia we wschodnich województwach Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, т. 22, R 2004, s. 16-17.

²⁴ ИЮМ, т. 2, Витебск 1871, с. 354-376; П. Жукович, *Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковною унией до 1609 г.*, ч. 2 (1615-1619), Санкт-Петербург 1904, с. 111-113.

²⁵ АСД, т. 2, nr 30, с. 31-34.

²⁶ И. Флеров, *О православных церковных братствах противоборствовавших уни в юго-западной России в XVI, XVII, и XVIII столетиях*, СПб 1857, с. 98.

²⁷ АСД, т. 2, nr 27, с. 2-28. Zygmunt III do władz Mohylewa 20 listopada 1619 r., Ф. Жудро, *История Могилевскаго Божоявленскаго братства*, с. 3-4; Т. Кемпа, *Fundacje monasterów prawosławnych w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Życie monastyczne w Rzeczypospolitej*, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, Białystok 2001, s. 90.

²⁸ АСД, т. 2, nr 26, с. 27.

²⁹ АСД, т. 2, nr 27, с. 28.

³⁰ К. Харлампович, *Западно-русская православная школы...*, с. 340.

³¹ АСД, т. 2, nr 40, с. 54-55.

³² Е. Романов, *Могилевска старина по документам архива Западно-русскаго униатскаго митрополитов*, [в:] *Сборник статей „Могилевских губернских ведомостей”*, под ред. Е. Романова, Могилев 1900, с. 57.

Działania Kuncewicza budziły sprzeciw nawet u katolików. Lew Sapieha w liście do metropolity unickiego Welamina Rutskiego upominał o srogich poczynaniach biskupa Kuncewicza w Mohylewie i proponował, aby ten sam zwrócił świątynię prawosławnym, zanim mieszkańcy miasta sami się o nie upomną. АСД, т. 2, nr. 29, с. 30-31; *Описание документов архива западно-русскаго униатскаго митрополитов*, СПб 1897, т. 1, nr 434, с. 170-171.

³³ АСД, т. 2, nr 30, с. 32-33.

³⁴ *Центральный Государственный Исторический Архив Санкт-Петербурга* (dalej: ЦГИА СПб), ф. 823, оп. 1, nr 430, k. 1.

³⁵ К. Харлампович, *Западно-русская православная школы...*, с. 341.

ny program nauczania. Uczono w niej gramatyki, retoryki, dialektyki, arytmetyki, geometrii, astronomii i muzyki³⁶. W tym okresie w szkole jako nauczyciel, a później rektor był zatrudniony znany drukarz białoruski Spiridon Sobol (? – ok. 1645)³⁷.

Sytuacja wyznawców prawosławia w Mohylewie uległa zmianie po 1620 roku. W tym czasie nieoficjalnie została reaktywowana prawosławna hierarchia, a biskupem połockim został Melecjusz Smotrycki, były wykładowca wileńskiej szkoły brackiej i znany polemista religijny. Prawosławni mieszkańcy Mohylewa nadal nie uznawali jurysdykcji unickiego arcybiskupa Antoniego Sielawy, na co ten skarżył się do kanclerza litewskiego Lwa Sapiehy. Kanclerz radził arcybiskupowi w 1625 roku, ażeby ten „owieczek tamtejszych nie wizytował”³⁸. Cytowany list z 12 kwietnia 1625 roku wskazuje na wielką rolę bractwa i szkoły w kształtowaniu świadomości wyznaniowej mieszkańców Mohylewa i diecezji połockiej (w Witebsku i Połocku)³⁹. W marcu 1627 roku Zygmunt III skierował do władz miejskich Mohylewa i Orszy list, którym zabronił mieszkańcom obu miast uczestniczenia w budowie monasteru w Kutejnie koło Orszy⁴⁰. Oskarżył ich o finansowe wspieranie tej fundacji. W rzeczywistości ten prawosławny klasztor pw. Św. Ducha powstał z funduszu Bogdana Stetkiewicza i jego żony Heleny z Solomereckich. W odpowiedzi władze Mohylewa wysłały swoich posłów na sejm z oskarżeniem przeciw arcybiskupowi Sielawie, że niezgodnie z prawem pozabierał im wszystkie cerkwie w mieście. Większość z nich rzeczywiście została zamknięta. Zygmunt III początkowo zgodził się im oddać dwie świątynie (Zmartwychwstania Chrystusa i Matki Bożej Opieki - Pokrowska), jednak później – po konsultacji z senatorami litewskimi, a przede wszystkim po interwencji unickich hierarchów – pozostawił wszystkie cerkwie pod władzą arcybiskupa Sielawy⁴¹. Niespodziewanie jednak prośbę mieszkańców Mohylewa poparł znów Lew Sapieha. Próbował on wpłynąć na metropolitę Welamina Rutskiego by ten zgodził się na ustępstwa wobec prawosławnych. Ostatecznie do końca panowania Zygmunta III sytuacja w Mohylewie i we wszystkich miastach królewskich w eparchii połockiej nie uległa zmianie. Unicy posiadali tam pod swoją kontrolą wszystkie cerkwie⁴².

Po wstąpieniu na tron Władysław IV zezwolił na otwarcie wielu zamkniętych od lat cerkwi⁴³ i dokonał zwrotu niektórych z nich przejętych przez unitów⁴⁴. Już podczas konwokacji w czerwcu 1632 roku, pod wpływem nacisku ze strony Kozaków i szlachty różnowierczej, padły wstępne obietnice ze strony unitów oddania prawosławnym cerkwi w Mohylewie (czterech), Mścisławie (jednej) i Orszy (dwóch)⁴⁵. Ostatecznie unicy wycofali się z tych ustaleń, a na sejmikach przed elekcyjnych szlachta z województw połockiego i witebskiego zażądała, by w Połocku i Witebsku również oddać prawosławnym choć po jednej świątyni⁴⁶. Przyjęte w czasie sejmu elekcyjnego pod naciskiem większości szlachty „punkty uspokojenia” zapowiadały równouprawnienie Kościoła prawosławnego i unickiego oraz odtworzenie hierarchii cerkiewnej w Rzeczypospolitej. Dotychczasowe władztwa podzielono między unitów i prawosławnych. Wyjątek zrobiono dla diecezji metropolitalnej oraz eparchii połockiej. Na obszarze tej ostatniej miało oficjalnie funkcjonować odtąd dwóch biskupów: unicki - arcybiskup połocko-witebski rezydujący w Połocku i prawosławny władca mścisławsko-orszansko-mohylewski (tzw. diecezja białoruska) z siedzibą w Mohylewie. Formalnie każdy mieszczanin posiadał odtąd pełną wolność wyboru wyznania, a obaj biskupi mieli początkowo możliwość wizytowania wszystkich miast eparchii. Przewaga liczebna wyznawców prawosławia nad unitami i łącznikami na terenie eparchii połockiej przesądziłaby o likwidacji unickiego biskupstwa na tym obszarze, gdyby nie śmierć Jozafata Kuncewicza. Król musiał się liczyć w tej sprawie z silnym sprzeciwem katolików w Rzeczypospolitej i papieża. Ostatecznie więc zgodzono się na istnienie dwóch biskupstw, z tym że początkowo przy unickim hierarsze pozostały wszystkie majątki dotąd jemu przynależne. Biskup prawosławny miał się zadowolić roczną pensją w kwocie 2 000 zł wypłacaną ze skarbu królewskiego. Pierwszym władcy mścisławskim został w marcu 1633 roku przełożony monasteru Św. Ducha w Wilnie Józef Bobrykowicz⁴⁷.

Na sejmie koronacyjnym (14 marca 1633 r.) ułożono także wstępną listę cerkwi, które miały być przekazane prawosławnym w miastach królewskich. O przekazaniu innych świątyń wyznawcom prawosławia mieli zdecydować powołani przez króla komisarze. Na liście tej znalazły się następujące cerkwie z miast eparchii połockiej: w Mohylewie – cerkiew Spasska z monasterem (na

³⁶ A. Mironowicz, *Działalność oświatowa i charytatywna bractwa mohylewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 38, Białystok 2012, s. 73.

³⁷ *Вялікае Княства Літоўскае*, t. II, Мінск 2006, s. 605.

³⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДАК України), ф. 48, оп. 1, nr 742.

³⁹ Т. Кемпа, *Православие и уния во восточных войводствах Великого Княства Литовского*, s. 29-30.

⁴⁰ Zygmunt III do władz miejskich Mohylewa i Orszy 13 marca 1627 r., ИЮМ, т. 8, Витебск 1877, с. 417-418.

⁴¹ Zygmunt III do władz miejskich Mohylewa 23 grudnia 1628 r., ИЮМ, т. 8, с. 420-422.

⁴² W przywileju wystawionym w lutym 1631 r. Zygmunt III stwierdzał, że wszystkie cerkwie w Mohylewie – zgodnie z dekretem z 22 marca 1619 r. – znajdują się pod jurysdykcją Sielawy, *Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, вып. 3, Вильна 1899, прил., nr 54, с. 113-114.

⁴³ АСД, т. 2, с. X; И. Марзалюк, *Могилев в 12-18 вв.*, Минск 1998, с. 109.

⁴⁴ Cerkwie Zmartwychwstania Chrystusa, Zaśnięcia NMP, Matki Boskiej Opiekuńczej, Objawienia Pańskiego, Wniebowstąpienia Pańskiego, św. Mikołaja, św. św. Kosmy i Damiana, św. św. Piotra i Pawła, św. Trójcy zostały zwrócone prawosławnym w 1633, a cerkiew Podwyższenia Krzyża Świętego w 1634 r.

⁴⁵ Российский государственный исторический архив (РГИА), ф. 823, оп. 3, 221; AGAD, AR, dz. II, 1066.

⁴⁶ AGAD, AR, dz. II, 1066 (instrukcja sejmiku połockiego); Российская Национальная Библиотека (dalej РНБ), ф. 971, оп. 2, авт. 132, к. 1-3v (instrukcja sejmiku witebskiego).

⁴⁷ Przywilej nominacyjny wystawiony na sejmie koronacyjnym w Warszawie 14 marca 1633 r., Архив Санкт-Петербургского института истории РАН (dalej: АСПИИ РАН), ф. 114, оп. 3, 28; A. Mironowicz, *Józef Bobrykowicz, biskup białoruski*, Białystok 2003.

rezydencję władcy mścisławskiego) i Zmartwychwstania Chrystusa, w Mścisławie – św. Trójcy, w Połocku – Narodzenia Chrystusa, w Dziśnie – Zmartwychwstania Chrystusa, w Orszy – św. Eliasza, w Witebsku – Zaśnięcia NMP⁴⁸. W rzeczywistości nie wszystkie wymienione cerkwie znalazły się później w ręku prawosławnych. Monaster i cerkiew Spasska w Mohylewie pozostały unickie. Po protestach unitów i Stolicy Apostolskiej na sejmie 1635 roku Władysław IV w wydanym 14 marca uniwersale zastrzegł, że „w Połocku, gdzie ciało o. Jozafata leży i w Witebsku, gdzie tenże biskup zamordowany, jako przed elekcją było, tak i teraz nieunicy żadnej cerkwi mieć nie mają”⁴⁹. Poza tym król zastrzegł, że unicy będą nadal w posiadaniu następujących monasterów w eparchii połockiej: Spasskiego w Mohylewie, Boryso-Glebskiego w Połocku, Pustynskiego i Onufrejskiego pod Mścisławiem. W tym samym czasie (14 marca 1635 r.) król wydał uniwersał, którym gwarantował prawosławnym oddanie dwóch cerkwi w Mohylewie – św. Krzyża i tzw. Białej. Ta pierwsza miała stać się rezydencją prawosławnego biskupa, który otrzymał także wkrótce cześć majątków dotąd należących do arcybiskupa połockiego, mianowicie: Pieczarsk, Cwirków, Tarasowicze, Borsuki. Oprócz wymienionych dwóch cerkwi prawosławni w Mohylewie już w czerwcu 1633 roku odzyskali większość świątyń⁵⁰. W późniejszym okresie akcja przejmowania cerkwi przez wyznawców prawosławia w mieście była kontynuowana. Niemniej jednak jeszcze w 1645 roku biskup mścisławski Sylwester Kossow skarżył się na burmistrza Mohylewa Makarego Kozła, że ten utrudnia dokończenie „egzekucji” cerkwi zgodnie z królewskim dyplomem⁵¹.

Centrum duchowym prawosławia w Mohylewie pozostawało bractwo, które – oficjalnie zatwierdzone przywilejem królewskim w marcu 1633 roku – mogło odtąd bez przeszkód funkcjonować przy cerkwi Objawienia Pańskiego. W 1633 roku bractwo otrzymało przywilej królewski na wybudowanie cerkwi Objawienia Pańskiego i monasteru. W przywileju umieszczono zgodę dla „братии Братства Богоявления Господня школы наукъ вызволенныхъ языковъ вшелякихъ мѣти семинарія и школы фундовати”⁵². Bractwo mohylewskie od 1635 roku dysponowało placem⁵³, a zapisy mieszczan na rzecz konfraterni wzmocniły kondycję materialną bractwa⁵⁴. W tym

samym roku bractwo przy cerkwi i monasterze Objawienia Pańskiego otrzymało błogosławieństwo od metropolity kijowskiego Piotra Mohyły (1633-1647)⁵⁵. Kamienną cerkiew Objawienia Pańskiego rozpoczęto budować dopiero w 1636 roku. Następnie wybudowano szkołę, cele mnisze z cerkwią Wszystkich Świętych, dom spotkań brackich oraz murowany szpital⁵⁶. Bracka szkoła wraz z cerkwią, monasterem i brackim domem powstała na placu przy ulicy Szklowskiej. W 1637 roku plac ten został poszerzony o ziemię przekazane bractwu przez rodzinę Stetkiewiczów⁵⁷.

W 1633 roku patriarcha konstantynopoliński nadał bractwu przy cerkwi Objawienia Pańskiego prawo stauropigii⁵⁸. O mocnej pozycji konfraterni w Mohylewie świadczy pozycja społeczna jej członków. W ogólnym spisie członków bractwa od 1634 r. do 1734 r. znajdujemy wiele znakomitych postaci: metropolitów kijowskich (Piotr Mohyła, Sylwester Kossow), biskupów, ihumenów, duchownych, mnichów, urzędników, mieszczan i obywateli Mohylewa. Wśród założycieli bractwa widniało nazwisko Jana Ogińskiego, Bogdana i Michała Stetkiewiczów. W spisie członków bractwa wymieniono księcia Piotra Trubeckiego, Piotra i Bazylego Sołtyków, Ignacego Rudakowskiego, kolejnych mohylewskich burmistrzów, wójtów i rajców, bakałarza brackiego Daniela Makarowicza, osobistości z Kijowa, Krzyczewa, Dżisny. W następnej kolejności znajdowały się zapisane imiona mieszczan i obywateli mohylewskich, a także orszańskich, połockich, słuckich, wileńskich, szklowskich, smoleńskich. Oddzielnie wpisano do rejestru przedstawicieli płci żeńskiej. Spis zawierał 271 osób⁵⁹.

W połowie XVII wieku szkoła bracka w Mohylewie osiągnęła swój największy rozwój. W 1650 roku przywileje Władysława IV dotyczące bractwa i szkoły zostały potwierdzone przez króla Jana Kazimierza⁶⁰. W szkole mohylewskiej w tym okresie nauczano pięciu języków. Jako przedmiot wprowadzono teologię moralną, która traktowała o „наставленіяхъ и совѣтахъ на разные случаи жизни”⁶¹. Szkołę bracką w Mohylewie ukończył Tomasz Jewlewicz, który po zdobyciu wykształcenia w Akademii Krakowskiej był w latach 1620-1630 rektorem szkoły brackiej w Kijowie, a w latach trzydziestych XVII wieku zajmował się działalnością oświatową w bractwie mohylewskim⁶². Absolwentem szkoły mohylewskiej był Ignacy

⁴⁸ РГИА, ф. 823, оп. 1, 616, к. 1–1v; *Описание документов архива западно-руссскихъ униатскихъ митрополитовъ*, т. 1, nr 616, с. 227–228.

⁴⁹ АСПБІИ РАН, ф. 114, оп. 3, 29, nr 1; РГИА, ф. 823, оп. 3, 270; АСД, т. 2, nr 44, с. 60–61.

⁵⁰ РГИА, ф. 823, оп. 1, 616, к. 5–5v; *Описание документов архива западно-руссскихъ униатскихъ митрополитовъ*, т. 1, nr 656, с. 242; A. Mironowicz, Józef Bobrykowicz, władca białoruski, Białystok 2003, s. 118.

⁵¹ ИЮМ, т. 9, Витебск 1878, с. 476–483; Т. Кемпа, *Православие и униа we wschodnichъ województwachъ Wielkiego Księstwa Litewskiego*, s. 33.

⁵² АСД, т. 2, nr 34, с. 46.

⁵³ АСД, т. 2, nr 40, с. 54–55.

⁵⁴ W 1635 r. na rzecz monasteru brackiego ziemię zapisali Owtuszko Szyronos i Iwan Stefanowicz mieszczanie mohylewscy, Charko Teskowicz mieszczanin mohylewski, Iwan Roslik mieszczanin mohylewski, Andrej Karpowicz mieszczanin mohylewski oraz Mikołaj Owsiejewicz, Juri Garasimowicz, Jan i Michał Romanowicze, Grigorij Kondratowicz,

Owdiej Owdiejewicz, ИЮМ, т. 9, с. 211–217. W 1637 r. dom z ziemią monasterowi brackiemu zapisał Antoni Filipowicz oraz w tym samym roku dom z placem w Mohylewie zapisał monasterowi mnich Samuel Martynowicz, ИЮМ, т. 9, с. 317–328; W 1638 r. na rzecz monasteru brackiego ziemię zapisał burmistrz Mohylewa Tymoteusz Garogowicz, ИЮМ, т. 9, с. 334–335.

⁵⁵ АСД, т. 2, nr 43, с. 57–60.

⁵⁶ А. Лапински, *Могилевская Епархія. Историко-статистическое описание*, т. I, вып. III, Могилев 1906, с. 62–63.

⁵⁷ АСД, т. 2, nr 45, с. 61–64.

⁵⁸ АСД, т. 2, nr 35, с. 47.

⁵⁹ АСД, т. 5, nr 22, с. 125–130.

⁶⁰ *Więstnik Zapadnoj Rosii*, 1871 kn. IV

⁶¹ К. Харлампович, *Западнорусския православныя школы...*, с. 341.

⁶² *Мыслицели і Асветнікі Беларусі. Енцыклапедычны Даведнік*, Мінск 1995, с. 217.

Jewlewicz, który po zakończeniu edukacji brackiej studiował filozofię i medycynę w Akademii Zamojskiej. Według relacji Ignacego Jewlewicza w latach dwudziestych i trzydziestych XVII w. w szkole nauczali: Tymoteusz Grzybacz i bliżej nieznany z nazwiska Paweł (nauczyciele języka ruskiego), Konstanty, Atanazy Strzelecki - nauczyciel łaciny, Teodor Terasowicz (nauczyciel teologii moralnej), Ignacy - pomocnik dwóch ostatnich wykładowców⁶³. Wspomina się także o Sawie Andrejewiczu, który około 1630 roku był nauczycielem w szkole brackiej w Kijowie i Kossowiczu, kijowskim studentem. Obaj nauczali w szkole mohylewskiej łaciny⁶⁴. W II połowie XVII wieku nauczycielami byli Daniel Makarewicz i Wasilewski, którzy przybyli do Mohylewa z Połocka, „учитель хлопцовъ въ школъ братской по латинѣ и спевать на хору в церкви”⁶⁵.

W latach 1654-1661 w Mohylewie władzę przejął carski Rosja. W sprawach religii i oświaty mieszkańcy Mohylewa korzystali z pełnej swobody. Po odzyskaniu Mohylewa przez Rzeczpospolitą, za pomoc w rozbiciu rosyjskiego garnizonu, król Jan Kazimierz w 1661 roku nadał mieszkańcom miasta przywilej, w którym oprócz wolności „уравнял Могилевъ во всѣхъ правахъ, свободахъ, выгодахъ и волностяхъ со столичнымъ литовскимъ городамъ Вильно, какого права и преимущества другіе города польскаго королевства, кромѣ Могилева ни одинъ не имѣлъ”⁶⁶. W 1664 roku pożar w Mohylewie strawił cerkiew Objawienia Pańskiego i szkołę bracką. Ich odbudowa trwała dziesięć lat.

W 1669 roku przy bractwie Objawienia Pańskiego przy cerkwi Jana Teologa utworzono nowe młodsze bractwo, którego członkami byli ludzie młodzi obojga płci. Przeznaczało ono część swoich środków na utrzymanie brackiej szkoły⁶⁷. Za pozwoleniem bractwa Objawienia Pańskiego powstawały inne organizacje brackie przy pozostałych cerkwiach miasta. Członkami takich bractw mogli być tylko parafianie danej cerkwi. Zachował się statut jednej z takich organizacji działającej przy cerkwi św. Mikołaja. Zaznaczono w nim m. in., że brackie zebrania odbywać się mają w szkole brackiej⁶⁸.

W 1676 król Jan III Sobieski wydał przywilej, w którym zezwalał bractwu mohylewskiemu Objawienia Pańskiego mieć drukarnię i drukować książki w języku ruskim i polskim. Przywilej ten potwierdził w 1701 roku król August II⁶⁹. W 1683 roku na szkołę adoptowano nowy budynek. Stary nie nadawał się do użytkowania i na polecenie magistratu szkoła bracka została rozebrana, pozyskane drewno przeznaczono na opał i „за расказанемъ пана войта заплатили за школу братскую дали злотыхъ

пятьдесятъ”⁷⁰. Nauczanie w placówce odbywało się według programu Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. Od I połowy XVIII wieku część nauczycieli pracujących w placówce pochodziła z Kijowa (np. Sawwa Andrejewicz, Kossowicz). Również biskupi mohylewscy od II połowy XVII wieku (Sylwester Kossow, Józef Horbacki) byli uprzednio rektorami Akademii Kijowsko-Mohylańskiej. Prawdopodobnie to ich obecność spowodowała, że statut i zasady funkcjonowania brackiej placówki oświatowej zostały zapożyczony ze szkół brackich kijowskich i adoptowany w szkole mohylewskiej. Nie bez znaczenia dla rozwoju szkolnictwa było nastawienie biskupów w sprawach oświatowych. Józef Horbacki obejmując katedrę biskupią porzucił „чтобы в народѣ русскомъ процвѣтали науки и школы для образования юношества дабы могло оно послужить восточной Церкви распространяя славу Божию и храня православие”⁷¹. Podobną politykę prowadził władca białoruski Sylwester Czetwertyński, który zobowiązał się „всякимъ промышленіемъ (...) училища назидати и вня свободныхъ учений и учителей стяжевати”⁷². Uczniowie szkoły brackiej śpiewali w chórze cerkiewnym⁷³. W tym okresie zbudowano również nowe pomieszczenia dla drukarni⁷⁴.

Z powodu nielicznej liczby ocalałych dokumentów trudno jest opisać poziom nauczania w mohylewskiej szkole brackiej. Dotyczy to okresu od lat trzydziestych XVII wieku do początku XVIII wieku. Wiadomo, że misje

⁷⁰ ИЮМ, т. 2, с. 46.

⁷¹ А. Папков, *Братства...*, с. 254.

⁷² АЮЗР, ч. 1, т. IV, nr. СХХIV, с. 277-280, Киев 1871.

⁷³ *Путешествие стольника Петра Андреевича Толстого 1697 года (Москва-Ольмоу)*, *Русский Архив. Историко литературный сборник*, Москва 1888, вып. 1-3, кн. 2, с. 175-179. Tolstoj ciekawie opisał miasto: „Miasto Mohylew wielkie i koło miasta przedmieścia wielkie, dużo na przedmieściach sadów. To miasto Mohylew jest wiele większe od Smoleńska. Wokół przedmieść miasto ziemne, od rzeki Dniepra zaczynające się i znowu do rzeki Dniepr dochodzące. Górne miasto też ziemne, wielce wysokie; do miasta dwoje bram kamiennych, również dwoje drewnianych, baszt wokół nie ma. W Mohylewie mieszkają kupcy. To miasto kamienne nazywa się ekonomią królewską, to jest królewszczyzną, a Polacy nazywają je po prostu królewską kuchnią. Mieszkańcy, mohylewscy mieszczenie, wszyscy pobożnej wiary greckiej. W Mohylewie monastyr czcigodny, nazywa się Bracki, żyją w nim zakonnicy. Około tego monastyru kamienne ogrodzenie i cerkiew w nim katedralna, też kamienna, niemała, solidnej budowy. W tymże mieście drugi monastyr czcigodny, nazywa się Spaski; w nim cerkiew drewniana. Na przedmieściu trzy cerkwie kamienne oraz osiem drewnianych – wszystkiego 11 cerkwi czcigodnych; również za miastem, dwie wiorsty od Mohylewa, monastyr męski, w nim cerkiew kamienna solidnej budowy; za miastem też monastyr Nikołajewski, a w nim żyją zakonnice czcigodnej wiary greckiej, w tym monastyrze cerkiew kamienna solidnej budowy. Na przedmieściu mieszczkańskich bogatych domów kamiennej budowy wielce dużo, wiele też domów solidnej budowy, i drewnianej dobrej budowy też dużo. W tym mieście Mohylewie żyje dużo Żydów, i wielce bogaci, i domy mają solidne. Mieszczkańskich domów w mieście Mohylewie i na przedmieściu ze 20 000, a żydowskich domów z 10 000. W tym mieście ulice wymszczone kamieniem. Straganów w Mohylewie dużo, w których na sprzedaż jest wielce dużo różnych towarów niezłych. W tym mieście ludzie wiary rzymskiej niedużo i kościołów rzymskich w Mohylewie tylko dwa, i te nie są bardzo bogate: jeden kamienny, wielce stary, drugi drewniany, w którym służą jezuiti; a kamienny kościół nazywają faram i służą w nim plebani, także na przedmieściu cerkiew rzymska też drewniana, a w tej cerkwi mieszkają zakonnicy rzymianie”.

⁷⁴ А. Лапински, *Могилевская Епархия...*, с. 64.

⁶³ И. Марзалюк, *Могилев в 12-18 вв.*, с. 64-66.

⁶⁴ К. Харлампович, *Западнорусския православныя школы...*, с. 341; А. Папков, *Братства...*, с. 254.

⁶⁵ Ф. Жудро, *История Могилевскаго Божоявленскаго братства*, с. 90.

⁶⁶ АСД, т. 2, с. 19

⁶⁷ АСД, т. 2, с. 19; А. Лапински, *Могилевская Епархия...*, с. 63; *Опыт описания Могилевской Губернии*, ред. А. С. Дембовецкаго, Могилев 1882, с. 63.

⁶⁸ *Опыт описания Могилевской Губернии*, с. 63-64.

⁶⁹ АСД, т. 2, nr. 63, с. 92-93.

prowadzone przez jezuitów nie były w stanie skłonić do przyjęcia unii żadnego z mieszkańców miasta. Bez wątpienia wpływ na to miała działalność bractwa i oświatowa działalność brackiej szkoły. Program nauczania w szkole był taki sam lub podobny, jak w innych brackich placówkach oświatowych: lwowskiej, wileńskiej, łuckiej.

Rycina z druku W. Woszcznka, *Miasto Mohylew, 1702 r.*

Od początku XVIII wieku do 1757 roku nie zachowały się sporadyczne dokumenty dotyczące szkoły brackiej w Mohylewie. Z 1711 roku pochodzi akt darowizny domu dla monasteru brackiego przez mieszcankę Martę Sazkiewicz, która w ten sposób odwdzieczyła się za naukę swego syna w szkole brackiej⁷⁵. Z rejestrów przychodów i rozchodów monasteru brackiego z lat 1759-1775 wynika, że na pierwszym miejscu w jego dziale wydatków umieszczono utrzymanie typografii i szkoły⁷⁶. Biskup Jerzy Konisski (1717-1795) objawszy zwierzchnictwo zastał godne pożałowania położenie Cerkwi prawosławnej w swojej eparchii, gdy „огнят у них свет учения: школам и семинариям быть не допускают, а потому не только низкого состояния люди, но и само дворянство в крайне простоте и невежестве принуждено жить”⁷⁷. Nie mógł też zlokalizować funkcjonującej szkoły brackiej. Z tego powodu postanowił powołać nową, o charakterze duchownym⁷⁸. Z listu biskupa Konisskiego do króla Stanisława Augusta z 2 czerwca 1765 roku dowiadujemy się, że „seminarium w Mohylowie ufundowane vigore przywileju królewskiego Bractwu Mohylewskiemu w Roku 1633 marca 19 dnia nadanego jakosz w roku przeszłym 1760 Januariusz 20 dnia z namowy (...) XX Zenowicza Plebana Mohylewskiego swawolna szlachta ze Studentami Ich MXX Jezuitów Mohylowskich napadłszy na te seminarium z różnym orężem zbroją rąbali ludzi moich na ten gwałt i ratunek Seminarii przybyłych kijami bili ranili, uczących się dzieci przestraszyli, rozpędzili”⁷⁹. W tym liście biskup

władcyka postuluje, aby „Seminarium w Mohylowie przy cerkwi brackiej aby in vigore przywileju króla Władysława IV trzymać bez żadnej prepedycji wolno było także i na drugich miejscach Szkoły Greckie, Łacińskie i Polskie gdzie na to są przywileje”⁸⁰. Po 10 latach starań Konisski otrzymał w 1768 roku przywilej Stanisława Augusta Poniatowskiego „w miejsce naszym Mohilowie założone szkoły dla ćwiczenia w naukach wiary orientalney Graeckiey nie-unickiey, w językach Łacińskich y Graeckich, oraz obyczności rodowitemu obywatelowi przyzwoitey narodu Ruskiego nieunickiego rozmaitego stanu młodzi, na odlegleysze y sposobnieysze miejsce, to iest na przedmieście przy cerkwi S. Mikołaiia, na cwintarz sam przynieść y przy Seminarium typografią ufundować pragnie; na co abyśmy mu pozwolenie nasze Królewskie dać raczyli, pokornie do nas suplikował”⁸¹. W roku 1785 szkoła bracka przez biskupa Konisskiego została przekształcona w seminarium duchowne. O tym, że seminarium było kontynuacją szkół brackich świadczy fakt, że składało się ono z klas „философии, риторики, пиитики, синтактики, инфими и греческаго значить вклучалъ тѣже предметы какіе проходились и въ прежнихъ школахъ Края бывшихъ напр. При Кутеенскомъ монастырѣ и при Спасскомъ братствѣ за исключениемъ языка польскаго”⁸². Oprócz niego na terenie miasta działało kilka szkół elementarnych, w których edukacja była ograniczona do nauczania języka cerkiewnosłowiańskiego, ruskiego i polskiego. W szkołach tych szczególny nacisk kładziono na zrozumienie Pisma Świętego i liturgii.

Szkoły brackie, a zwłaszcza szkoły w Wilnie, Lwowie i Mohylewie, odgrywały ważną rolę w życiu Cerkwi prawosławnej w Rzeczypospolitej. Przygotowywały duchownych, diakonów i psalmistów dla potrzeb parafii, szczególnie w okresie braku hierarchii prawosławnej po unii brzeskiej. Znaczna część absolwentów pełniła funkcje pomocnicze przy cerkwiach. Najlepsi z nich stawali się nauczycielami w innych szkołach brackich, dworskich, parafialnych i przyklasztornych. Szkoły wykształciły wybitnych polemistów religijnych i działaczy cerkiewnych. Działalność szkół prawosławnych przyczyniła się do obrony praw Cerkwi i jej stanu posiadania. Szkoła bracka w Mohylewie kształtowała stan świadomości religijnej i narodowej ludności ruskiej. W ten sposób próbowano wpłynąć na postawę elit społeczności ruskiej, ażeby nie odchodziła od prawosławia. W rezultacie ogromnego wysiłku reformatorskiego, podejmowanego głównie przez bractwa cerkiewne, nastąpiła wyraźna zmiana w życiu religijnym. Wzrosła wiedza religijna wśród elit społeczności ruskiej. Między innymi dzięki jej działalności diecezja białoruska pozostawała przy prawosławiu przez cały okres swego funkcjonowania.

⁷⁵ Ф. Жудро, *История Могилевского Богоявленскаго братства*, с. 86.

⁷⁶ АСД, т. 5, nr 82, с. 230-233.

⁷⁷ Георгий Конисский, архиеп. *Слова и речи*, Могилев 1892, с. 89-90.

⁷⁸ И. Плаксин, *Реч по случаю празднования столетняго юбилея Могилевской духовной семинарии*, с. 31.

⁷⁹ Библиотека ks. Czartoryskich w Krakowie, 754, k. 140, 140 v.

⁸⁰ Библиотека ks. Czartoryskich w Krakowie, 754, k. 142.

⁸¹ *Белорусский архив древних грамот*, Минск 1824, ч. 1, с. 143-144.

⁸² *Опыт описания Могилевской Губернии*, с. 118.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Radziwiłłowskie, dz. II, 1066 (instrukcja sejmiku połockiego).
- Biblioteka ks. Czartoryskich w Krakowie, 754, k. 140, 140 v; 754, k. 142.
- Архив Санкт Петербургскаго Инстытута Истории Русской Академии Наук, ф. 114, оп. 3, 29, nr 1.
- Российская Национальная Библиотека, ф. 971, оп. 2, авт. 132, к. 1–3v (instrukcja sejmiku witebskiego)
- Российский государственный исторический архив, ф. 823, оп. 3, 221; ф. 823, оп. 1, 616, к. 1–1v; ф. 823, оп. 3, 270; ф. 823, оп. 1, 616, к. 5–5v.
- Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 48, оп. 1, nr 742.
- Центральный Государственный Исторический Архив Санкт-Петербурга, ф. 823, оп. 1, nr 430, k. 1.

Źródła drukowane

- Акты относящиеся к истории Западной России*, т. III, Санкт Петербург, 1848.
- Акты относящиеся к истории Западной России*, т. IV, Санкт Петербург 1851.
- Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, т. II, Вильна 1867.
- Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, т. V, Вильна 1871.
- Архив Юго-Западной России, издаваемый Комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волыньском генерал-губернаторе*, т. IV, Киев 1871.
- Белорусский архив древних грамот*, под ред. И. И. Грыгаровича, Минск 1824.
- Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской*, т. I, Витебск 1871.
- Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской*, т. II, Витебск 1871.
- Историко-юридические материалы извлеченные из актовых книг губерний Витебской и Могилевской*, т. IX, Витебск 1878.
- Описание документов архива западно-русских униатских митрополитов*, СПб 1897, т. 1.
- Описание рукописного отделения Виленской публичной библиотеки*, вып. 3, Вильна 1899.

Literatura

- Kempa T., *Fundacje monasterów prawosławnych w Rzeczypospolitej w pierwszej połowie XVII wieku*, [w:] *Życie mo-*

nastyczne w Rzeczypospolitej, pod red. A. Mironowicza, U. Pawluczuk, Białystok 2001.

- Kempa T., *Prawosławie i unia we wschodnich województwach Wielkiego Księstwa Litewskiego w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, t. 22, Białystok 2004.
- Łowmiański H., *Handel Mohylewa w XVI wieku*, [w:] tenże, *Studia nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Poznań 1983.
- Mironowicz A., *Działalność oświatowa i charytatywna bractwa mohylewskiego*, „Białoruskie Zeszyty Historyczne”, nr 38, Białystok 2012.
- Mironowicz A., *Józef Bobrykowicz, biskup białoruski*, Białystok 2003.
- Topolska M. B., *Czytelnik i książka w Wielkim Księstwie Litewskim w dobie Renesansu i Baroku*, Wrocław 1984.
- Вялікае Княства Літоўскае*, т. II, Мінск 2006.
- Дембовецкі А. С., *Опыт описания Могилевской Губернии*, Могилев 1882.
- Жудро Ф. А., *История Могилевского Богоявленского братства*, „Могилевские Епархиальные Ведомости”, Могилев 1889.
- Жукович П., *Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковною унией до 1609 г.*, ч. 2 (1615–1619), Санкт-Петербург 1904.
- архиеп. Георгий Конисский, *Слова и речи*, Могилев 1892.
- Лапински А., *Могилевская Епархія. Историко-статистическое описание*, т. I, вып. III, Могилев 1906.
- Марзалюк И., *Могилев в 12-18 вв.*, Минск 1998.
- Мелешко В. И., *Могилев в XVI середине XVII в.*, Минск 1988.
- Мысліцелі і Асветнікі Беларусі. Энцыклападычны Даведнік*, Мінск 1995.
- Папков А., *Братства. Очерк истории западно русских православных братств*, Свято Троицкая Сергіева Лавра 1900.
- Плаксин И., *Реч по случаю празднования столетняго юбилея Могилевской духовной семинарии*, [в:] *Столетие существования Могилевской духовнойсеминарии*, Могилев 1885.
- Путешествие стольника Петра Андреевича Толстого 1697 года (Москва-Ольмюц)*, Русский Архив. Историко литературный сборник, Москва 1888.
- Романов Е., *Могилевска старина по документам архива Западно-русских униатских митрополитов*, [в:] *Сборник статей „Могилевских губернских ведомостей”*, под ред. Е. Романова, Могилев 1900.
- Флеров И., *О православных церковных братствах противоборствовавших унии в юго-западной России в XVI, XVII, и XVIII столетиях*, СПб 1857.
- Харлампович К., *Западнорусския православныя школы XVI и начала XVII века*, Казань 1898.

ΕΛΠΙΣ

CZASOPISMO TEOLOGICZNE
KATEDRY TEOLOGII PRAWOSŁAWNEJ
UNIwersYTETU W BIAŁYMSTOKU

ADRES REDAKCJI

15-097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14
tel. 85 745-77-80, e-mail: redakcja@elpis.edu.pl
www.elpis.uwb.edu.pl